

UN ESPACIU AGRARIU PA UN VALLE DEL ORIENTE ASTURIANU.¹ EL PAISAX ANTROPIZÁU D'EL VALLE D'ARDISANA

Eloy Gómez Pellón

I

Los cambios tan grandísimos que les cuatro últimes décadas del sieglu xx traxeron pal paisax llaniscu conformaron, cuásique de xuru, una tresformación más grande que tola que se dio en tolos años anteriores del sieglu y, de toes toes, estremáronlu bultablemente de toles de los sieglos anteriores. Falar entós de la evolución pela que pasó **El Valle d'Ardisana** nel so paisax ye llabor abegosu, pola mor de los munchos elementos qu'entraron en xuegu.

Cualquier viaxeru sollerte que recorriere El Valle d'Ardisana hacia 1960 decataría-se que na fastera alta, y sobre manera nes zones más averaes a la raya colos conceyos de Cabrales y Onís, había mates grandes d'árboles del país, ente los que destacaben el carbayu y la castañal, por más que la superficie qu'ocupaben tuviera yá enforma reducida. Los cursos de los ríos, na parte baxa, teníen umeros que daben sensación de fondura a los valles, mentes que pelo cimero taben marcaos por una vexetación mui mesto. L'agua de ríos y regue-

¹ El marcu xeneral pa esti artículu ye'l mio trabayu (1994) *Vida tradicional y proceso de cambio en un Valle del Oriente de Asturias. Estudio antropológico del Valle de Ardisana*. Uviéu, Principáu d'Asturies. Complementariamente, emplegué la obra de M. FERRER REGALES (1960), *La región costera del oriente asturiano*. Uviéu, IDEA.

ros corría llimpio entá, a nun ser nel fondu'l valle, onde empezaba a vese daqué basura.

A finales de la primavera y sobre too de parte branu yera bien visible la gran estensión de tierras llabraes que s'echaben a *maíz* nes *erías*, asitiaes cerca de los pueblos nes partes más llanes, y onde primero semaren *escanda*. Cuantitativamente, los *praos* ocupaben yá nos años sesenta una bona fastera del territoriu del valle, royendo adúlces el terrén de les mates, que se *ciarraben* o se *rompién* de tierra. Los *praos* de la parte baxa taben individualizaos con *sebes* d'ablanos y salgueros.

Caminos y *caleyas* taben bordiaos con bardies y lloeos que, por causa de lo estrecho de la vía, torgaben el pasu nos meses que florecíen. Enllamorgaes d'iviernu y seques de branu, les caleyes teníen un trazu fondu, resultáu del so llargu usu hestóricu, amontonándose a les veres el barru. Los caminos vecinales y les carreteres taben llendaos tamién por fileres de matos.

Ye mui claru'l retrocesu nestes últimes cuatro décadas de les manches forestales de races del país, que foron dando pasu seliquino a especies foranes, camudando enforma la imaxe de los montes llaniscos. El crecimientu de les superficies dedicaes a prau, señal cierta d'una economía ganadera potente, continuóse pasu ente pasu, afitando l'enclín anunciáu dende finales del sieglu XIX, y amás de menguar la estensión de les mates, desanicó l'arboleda que creciere primero de mou natural nes riberes de los ríos, riberes qu'apaecen agora repelaes dafechu, con tolo qu'ello supón de riesgu mayor pa les enllenes na época del mal tiempu.

II

La presencia que tien güei El Valle d'Ardisana ye'l resultáu d'un llargu procesu hestóricu del qu'hai que buscar los anicios na dómina de colonización altomedieval y nel afitamientu d'unos usos deter-

minaos del suelu. La evolución que se foi dando d'entós acá, entá siendo mui fonda, nun llogró anubrir les motivaciones orixinaries, encontraes nel dominiu del espaciu dedicáu al pan y na importancia relativa de praos, pastos y aprovechamientos forestales. Nin tan siquiera la implantación del maíz nes tierres de cereal, quitando'l sitiú pasu ente pasu a la escanda, desanició nel sieglu XVII la configuración d'un paisax xeneráu previamente.

La imaxe d'El Valle d'Ardisana amuesa anguaño bien a les clares los cambios pelos que pasó. *Las erías* asitiaes cerca los pueblos siguen calteniendo munchos de los rasgos del pasáu. Dentro de la ería tán *las h.azas* o *cuadros* bien estremaos, formando campos abiertos arrodiados por un *cierru* común. Anque güei tán dexaes a prau la mayor parte d'elles, hasta los años sesenta del sieglu acabante terminar llabrábense enteres, a maíz mayormente. La ería ta na parte más llana del pueblu, estremaes les faces de les distintes caseríes ensin más llende que los *h.insos*, muñones de piedra llantaos ente cada propiedá.

Tolos pueblos tienen polo menos una ería, aunque lo más corriente ye que seya más d'una. Ello fainos pensar nel usu alternativu que debieron tener en tiempos pasaos: mentes una s'echaba a maíz y a *h.abas*, semaos en marzu, la otra, la *del pan*, echábase a escanda, entamando'l so ciclu a lo cabero la seronda. L'alternancia de cultivos nes dos eríes xeneraba una forma carauterística del aprovechamiento de la tierra llabrao. En munches d'estes eríes entá puen vese *portiellas comuneras* que daben pasu antiguamente a les tierres. El *cierru* que les arrodiaba ye'l mesmu que se *derrompía* pa dexar entrar al ganáu a pastiar el restroxo depués de coyida la collecha.

Una parte de los praos que se ven güei nel valle siguen tando nos mesmos llugares onde quedaron asitiaos dende dómina medieval, darréu de la cristalización que se dio daquella na conformación del paisax. L'acotar pa llabrantíu les fasteres más llanes y meyores del valle foi lo que permitió la esistencia de les eríes, mentes que pa los praos dexáronse, d'una parte, los terrenos de xunto al ríu y

les eríes, onde s'asitiaron los más húmedos y granibles, y d'otra les lladeres baxes y medianes que taben ente'l monte y la ería, pa los más pindios y ermos. Unos y otros fortalecieron a lo llargo del tiempu l'importante papel que yá teníen, como encontu d'una cabaña ganadera que medró ensin posa nel últimu sieglu y mediu y que namás güei paez tar frenando'l so crecimentu.

Los praos más abondosos d'El Valle d'Ardisana ocupaben nel pasáu un espaciu más pequeñu que n'otros llugares de la España atlántica, como correspuende a un valle encaxonáu y escarpáu. El paisax d'anguaño amuésanos qu'antiguamente estos praos debieron tar ciarraos con *muria* nunos casos y con *cárcova* n'otros, aprovechando la tierra que se sacaba del sucu pa facer más altu'l cierru. Nes zones más cerca de casa'l cierru yera una sebe, d'*ablantu*, *allooru*, *rosal*, *salgar*... Realmente, lo más productivo de lo que s'echaba a prau yera lo que taba dientro de les eríes. Estos praos ciarrábense mientres les tierres de la ería diben echando, pero podíen aprovecharse coincidiendo col tiempu la yerba y, de toes toes, cola *derrota*.

Fuera de les eríes la única tierra que se llabraba yera lo de *los güertos*, asitiaos ente les cases. Pero nunca supunxeron un espaciu significatible y la so importancia yera mayormente mediana dientro de lo qu'albarcaba tol espaciu productivu. Bordiaos por una muria, al llau puramente de les cases, yeren los que suministraben les hortolices y, sobre too, la fruta de mazanales, perales, piescales, cirolares y otros árboles, ente los que nun faltaben dacuando naranxales.

Tamién s'alvierte nel paisax que vemos güei en valle la importancia que tuvieron hasta esti tiempu los aprovechamientos del *monte*, tanto no que se refier a la dimensión *particular* como a la *comunal*. Toles cases d'Ardisana tienen parte nel monte, darréu de los *cierros* que se fixeron a partir del sieglu xviii. Los episodios últimos diéronse nos años venti y trenta del xx, por causa de la promulgación de la «Ley de roturaciones arbitrarias» y en medio d'una presión demográfica bultable. Precisamente pola mor d'esta presión entamaron a trabayase munches d'estes faces del monte, acordies

con una práutica que naz en sieglu XVIII, pero, como acabamos de dicir, sigue dándose na primera metade del xx.

Foi nesti tiempu cuando'l terrén echao a praos aumentó al amestáse-y parte de les tierres qu'ocuparen primeramente los montes comunales. Polo regular, son praos que nun dieron nunca más allá d'un corte añal, en xunto cola pación de primavera y la toñada, anque dalgunos d'ellos producen solo esto último. De fechu, los que dan un corte añal fáenlo gracies a lo que se cuchen. Estos praos tán arrodiaos con una muria de piedra o cenciellamente con alambreira y son l'exemplu más claru de la gran xera d'apoderamientu de tierres que llevaron a cabu les caseríes d'El Valle d'Ardisana nel pasáu.

Sicasí, la mayor parte de los aprovechamientos del monte fueron hasta agora de calter comunal. Ye'l terrén qu'ocupa lo cimero del valle y que güei, lo mesmo qu'en décadas y hasta en sieglos, ta de mata y de carba, estes últimos con muncha piedra. Sicasí, en conxuntu, tienen un valir grande como productores de pastu aprovechao pa meter nello'l ganáu del valle. Amás nun ye ésti'l so únicu valor, porque la madera que crez nello (*roble* y *h.ayas* y delles otre rases del país) abasteció a toles caseríes pa la construcción de cases y cuadros y pal suministru de la lleña que se quemaba en casa, hasta los años sesenta del sieglu xx. Más entá, d'estos comunales salía tamién la lleña pa caleros, pal carbón vexetal y pa les teyeres, teniendo con ello una gran valir estratéxicu dientro de la organización del paisax que s'impunxera col correr de los sieglos.

Montes d'usu públicu d'El Valle d'Ardisana (1984)

N ^u catálogu	Llugar	Superficie (Hes.)		Distribución (Hes.)		
		Total	Forestal	Pastu	Matos	Mates
274	Caldueñu–Miyares	2.330	2.305	700	515	291
275	Meré	290	283	130	68	5

FONTE: E. Gómez Pellón (1994)

Si bien ye verdá que la presencia que mos ufre güei'l paisax d'El Valle d'Ardisana amuesa los anicios y la xénesis del mesmu, nun ye menos cierto que la evolución producida foi mui intensa. Depués del inxerimentu del maíz en sieglu xvii, la organización del espaciu agrariu nun camudó hasta la segunda metada del sieglu xix. El tránsitu d'un enclín agrícola del espaciu a otu ganaderu dase nes-ti momentu por razones de calter económicu y atopen esplicación na promulgación de la «Real Orden» de 15 de payares de 1853, que ta na base de toos estos camudamientos.

Pasu ente pasu, les eríes van perdiendo la so función cerealista p'abrise a los usos qu'imponía'l nuevu rumbu ganaderu. El retrocesu de les tierres echaes a pan repercute darréu nel aumentu de los praos, de mou y manera que nel pasu de los sieglos xix al xx el cambiu yera yá mui claru. Dende mediaos del xix, depués de regulase la marcación xurídica del desaniciu de la derrota, estes faces de tierra llabrantía fueron volviéndose adulces praos, hasta llegar a los díes presentes en que les topamos dedicaes dafechu a praos artificiales, bien lloñe, poro, del so vieyu llabor de tierres de pan.

III

La gran novedá d'estes eríes, polo tanto, foi la so conversión en praderes artificiales permanentes hai aproximao mediu sieglu, que veníen a ser resultáu direutu de la optimización d'estos espacios reducíos, *h.azas* o *peazos*, mediante'l so usu intensivu con vistes a la producción de yerba. Hasta entós, la tierra que se llabraba emplegábase, intercalando, pa la producción de plantes forraxes varies, denomaes pola xente del valle col nome xenéricu d'*alcacer*. En realidá, yeren cereales d'iviernu, como'l centén y la escanda, que se semaben depués de coyó'l maíz y que se segaben de parte primavera, enantes de volver a semar otra vuelta'l maíz. El so aprovechamientu foi un aprendizax empíricu de los paisanos, por ser pan

que se semó tradicionalmente nel valle, pero que foi desplazáu nel so momentu pol cereal de primavera que ye'l maíz.

L'alcacer combinábase con otros cultivos, igualmente forraxeros, como'l *ballicu* y los *nabos*. Éstos semábense al empezar el branu, nos mesmos espacios ocupaos pol maíz, nel momentu que se-y facía'l llabor de *resallu*, esto ye, la segunda salladura. Pela seronda, depués de pañao'l maíz, sacábense los nabos y segábase'l *ballicu*, pa semar darréu l'alcacer según acabamos de señalar. Nel casu que nun se semare l'alcacer, el *ballicu* daba polo menos dos cortes enantes de que la llegada de la primavera marcara la nueva sema de maíz.

Asina y too, la imaxe d'El Valle d'Ardisana a mediaos del sieglu XX yera entá demasiao asemeyada a la que tuviere nos siglos anteriores. La galga que supunxo la Guerra Civil contribuyó a amenorgar el cambiu que se taba dando, y les torgues de los primeros llustros de la posguerra frenaron entá más esti cambiu. Tovía a mediaos del sieglu XX el sistema de producción de les caseríes, afitáu na economía de subsistencia, taba mui presente na vida del valle.

Va ser xustamente nos años centrales del sieglu XX cuando se vaya imponiendo adulces una economía basada cada vez más na comercialización de los productos de les caseríes, como prueba del mercantilismu que dirá trestornando ensin posa l'autoabastecimientu tradicional. Esti mercantilismu foi posible gracias a la llegada al valle d'elementos foranos, siendo d'algunos d'ellos determinante nesti sen. Ye'l casu de les races nueves de ganáu de lleche. Pero tamién s'esparden dafechu les nueves presees de llabranza, como los araos de vertedera del tipu «brabant», aunque se veníen emplegando daqué dende los años venti, y asina pue falase d'un ádene de cambios de significáu inmensu.

Poco depués de pasada la primer mitada del sieglu XX, alreor de 1960, la propiedá d'un caseru mediu d'El Valle d'Ardisana reparábase asina: un 23% de tierres, un 65% de praos y lo demás monte. No que cinca al llabrantíu, alreor de les 3/4 partes echábase a

maíz y, después de coyío, a un forrax asociado; la otra cuarta partíase en dos: una echábase a pataques (la mayor) y la otra a plantes forraxes. En resumies cuentas, l'usu que daquella se-y daba a la tierra estremábase en forma del de venti o trenta años enantes, cuando entá la escanda, por exemplu, tenía della importancia ente los cultivos.

**Evolución de la superficie del
conceyu de Llanes según los usos (%)**

	1958	1971	1985
Tierres	8'20	7'31	2'57
Praos	22'60	33'95	36'91
Pastos	24'84	17'60	10'09
Montes	15'24	13'14	27'98
Vacos	20'30	19'25	12'54
Ermos	4'35	4'35	4'91
Ensin usu agrariu	4'40	4'40	4'99

Fonte: M. Ferrer Regales (1960) y E. Gómez Pellón (1971 y 1985)

Diez años después, na década de los setenta, cuando la emigración de la xente del valle yera yá mucho intensa, les tierras llabraes vinieron a menos claramente. A esti fechu contribuyó que'l maíz se fuere desdexando adulces como alimentu diariu de la xente, lo mesmo en forma de *boroña* que de *pantruque* y *pulientas*. La mengua del llabrantíu traxo otru efeutu: la disminución correllativa de les tierras que s'echaben a alcacer, ballicu y nabos, anque se caltuvieron les que se trabayaben de pataca. Anque'l númberu de reses siguía medrando, l'alcacer y les otres plantes forraxes entamaben a escayer, pola mor de que'l propiu maíz diba volviéndose propiamente forrax. De fechu, l'espaciu ocupáu pol maíz tradicional foi echándose a maíz híbrido, de races foranes, que nun valía

pal consumu humanu pero que daba un tueru duru y una panoya más grande y rellena.

Al empar, nos años ochenta siguióse col cultivu del alcacer, del ballicu y de los nabos pero, sobre manera estos, foron escayendo a poco y a poco nos noventa, cola retirada del maíz nes eríes. Esti repliegue fexo que garraren una importancia grande les denomaes *maiceras*, les resultes d'aplicar al maíz los mesmos métodos que pal cultivu del alcacer, esto ye, cortalo en verde enantes d'acabar de madurecer dafechu y echalo asina al ganáu.

Pal casu de los praos artificiales anque de mano se trabayaron d'*alfalfa*, dende finales de los sesenta echóse *trebolina*, *trébole* blanco y *raigrás* inglés. Depués de llabrar, cuchar y preparar la tierra, faise la sema, qu'ufiertará una esplotación intensiva de seis o siete cortes al añu. L'arruinamientu de la tierra en suelos como estos, poco prestamosos pa esti tipu de llabor, fai qu'haya que resemar cada cuatro o cinco años.

Tamién los praos s'esploten de mou intensivu y d'ello que los meyor asitiaos dean una gran producción. Esto ye asina nel casu de los del fondu del valle; y tamién podríen añadise, si'l terrén se presta, dellos de los testers coles eríes, asitiaos nos lladrales del monte. Toos ellos vienen a segase cuatro o cinco veces al añu y pástiense dacuando. Ún de los cortes déxase pa *herba*, esto ye, almacénase pa llograr el meyor aprovechamientu posible. Ta claro qu'una producción d'esta envergadura llógrase gracies al *cuchu*, aumentao con *químico*, que vien aplicándose de ralo en ralo dende los años trenta y davezu dende qu'a finales de los cuarenta garraren puxu les escories Thomas, como anticipu de lo que diba ser l'emplegu d'otros abonos más complexos ente los qu'hai que mentar los superfosfatos.

Entá güei'l segáu del *verde* faise como en sieglos anteriores, esto ye, con gadaña, anque les segadores autopropulsaes foron ganado sitiú. Na división de trabayu que s'establez, la gadaña ye llabor d'homes polo xeneral, mentes qu'apradiar el verde y cargalo en carru

pue facelo dalguna muyer. Pa ello mándense sobre manera dos preseos, la *pradera* y la *pala dientes*. Son preseos mui cenciellos que, o bien enteramente como ye'l casu de la pradera, o bien en parte, como la gadaña o la pala dientes, fáense na casería.

L'acarro del verde faise tovía en bien de casos col carru y la pareya de gües o vaques. L'aplicación nos años venti de la rueda de *rayos* al carru del país tradúxose nuna axilidá más grande d'ésti, que se vio entá más aumentada a partir de los años sesenta cola incorporación de les ruedes neumátiques. Nos años que ciarren el sieglu podemos ver la desaparición del carru en favor del tractor. Cuando se dio, el tractor sustituyó tamién la mano d'obra emplegada pa coyer el verde pola mor de los autocargadores que se-yos amestaron.

Pal aquel de los praos que tán más alloñaos del pueblu, y más en particular nos cierros que se ganaron al común, nel casu que se sieguen tienen toos una cabaña, *la casa'l ganáu*, onde guarecen les vaques mientras se faen los aprovechamientos. Col envís de racionalizar l'usu d'estes cabañes, déxense nelles namás que los xatos y les xates que, al nun dar producción de lleche, nun fai falta catalos tolos díes, lo que ye un descansu grande pal paisanu. La casa'l ganáu ye una construcción de planta rectangular y teyáu a dos aguaes, con fachada que pue tar nel hastial o nún de los llaos mayores. La planta d'abaxo resérvase pa *corte* y la d'arriba ye'l *h.enal*. D'ello que tenga nel hastial un vanu grande que, según sofite'l cumal del techu nun pie derechu o nuna viga mui narquiada, denómase *milana* o *boquerón* respetivamente.

El valor tan grande que pa los paisanos tuvieron los espacios ganaos al monte común, como producción complementaria d'aprovechamientu ganaderu, fexo que tovía pelos años venti fuera corriente que xubieren el cuchu en paxos, los homes al llombu y les muyeres na cabeza. Esti duru llabor facíase bien de veces n'andecha, de mou rotatoriu. Les cuchadures, sicasí, nun llograríen muncho nestos suelos esquilmaos pola mor del agua de nun ser por otru gran llabor: les caliadures, l'aportación de cal, qu'ellos mesmos ellabo-

raben con un sistema mui trabayáu que consistía en fundir la piedra caliar, sacao de los cuetos, quemándolo en caleros.

El guanu del Perú conocióse nel Valle dende los años venti, un daqué primero que'l nitratu de Chile y dambos marcaron el despeque de la producción d'estos espacios, obedeciendo más el so emplegu al poder del capital indiano qu'a l'actitú de los paisanos, imposibilitaos económicamente pa facer frente al gastu que suponía'l fertilizante moderno. Más arriba esplicóse'l significáu qu'alquirieron nesta fiebre de producción otros fertilizantes tan modernos como les escories de los años cuarenta y los superfosfatos y les potases que ganaron terrén nos sesenta.

Pero convién da-y importancia, a tenor de lo acabante decir, al valor que pa los paisanos d'El Valle d'Ardisana —igual que los d'otros llugares d'Asturies— tien el cuchu, como abonu singular de praos y tierras, repitiendo hasta velo y dexalo'l refrán de «Dios puede muchu, pero puede más el cuchu». D'esta manera s'esplica que nos meses d'iviernu echen hores pañando *h.elechu* y *h.ueya* nos matos de castañeos y carbayeos, nos llugares denomaos *valleyas*. Así llogren el complementu prestamosu de la materia prima que ye la boñica, l'estiércol del ganáu, y que, mezclao too ello, conforma'l cuchu que foi a lo llargo de los siglos riqueza grande del llabrador.

IV

Sin embargo, la sangría de la emigración nos años setenta y la despoblación y l'avieyamientu de la xente que se dio darréu, acabó por mostrase incontenible. Aquel valle que nos años venti llegó a acoyer cerca de cuatro mil habitantes, o 3.984 si presta más, nun tenía en 1970 más que 2.272. Diez años depués, en 1981, la población yeren 1.278 persones y güei ta per baxo de los 1.500. Esto provocó que l'espaciu agrariu camudare rápidamente.

Nos años ochenta'l llabrantíu del valle yera yá menos de la tercer parte de lo de venticinco años enantes, mentes siguía creciendo la superficie de praos y tamién de monte. D'esta manera, los praos ganaben una importancia qu'examás tuvieren, anque la situación acabaría por marcar nesos mesmos años ochenta un puntu d'inflexón. D'entós acá, la tierra llabrao menguó namái un daqué, quiciabes pola mengua ensin posa que primero se diere, y la superficie de los praos entamó a escayer pasu ente pasu.

**Distribución según usos de la superficie agraria de
propiedá individual n'esplotaciones de tipu mediu**

	1960		1983	
	Hes.	%	Hes.	%
Maíz	0'40	11'61	0'23	3'22
Praos artificiales	0'25	7'27	0'52	7'40
Pataca y alcacer	0'15	4'36	0'22	3'18
Praos	2'10	60'79	5'02	71'79
Pumaraes	0'15	4'36	0'23	3'21
Monte	0'40	11'61	0'78	11'20
Total	3'45	100'00	7'00	100'00

La racionalización del llabor ganaderu que se dio depués del establecimientu de les cuotes de lleche na Unión Europea provocó una desapaición imparabile del númeru de les explotaciones. Y ente les que quedaron diose un abandonu mui bultable del aprovechamientu de los praos que mandaben más trabayu. Resultáu d'ello fue que munchos praos ganaos al monte, coles derrompedures de les primeres décadas del sieglu xx, y hasta primero, volviéronse al monte con plantaciones especulatives d'árboles, más rentables pa la economía de les caseríes. D'esta miente compriéndese qu'ente los años setenta y los d'anguaño doblóse la superficie forestal, que ganó tamién les tierres ermes d'otru tiempu pola mesma razón.

Depués de too, quiciabes fuere'l güertu l'espaciu menos mozcaú por toa esta evolución del paisax agrariu, porque si curtia yera la estensión qu'ocupaba na distribución tradicional, curtia sigue siendo agora, y la so función sigue llendada a una producción pequeña de *berzas*, *h.abas de mayu* y otros llegumes. Si acasu, naranxales y llimonales desaparecieron casi dafechu de tolos güertos del valle, dexando sitiú a otros árboles de fruta que, como los *mazanales*, medraron ensin posa hasta apocayá.

Pero, con too y con ello, los árboles de fruta escayeron en forma, desapareciendo bien de veces lo que n'otru tiempu foi consustancial a la presencia d'esti valle del Oriente asturianu: *las pumaradas*. La razón hai que la buscar, otra vuelta más, nel crecimientu grandísimu de la ganadería ente mediaos del s. XIX y los años ochenta del XX, y más en particular nes dos décadas que van del 1960 al 1985. L'afán por producir cada vez más lleche pa la comercialización afitó una llucha permanente por facer medrar los espacios ganaderos y los de producción intensiva. Claramente, esta estratexa nun cuadraba bien cola existencia de les pumaraes y cola abundancia de los árboles de fruta, de mou y manera que munchos foron valtándose poles braves nestos años. Otro tanto pasó con munches races qu'unque nun yeren de fruta sí que daben solombra y averu a los praos, lo mesmo que matos y bardiales que ciarraben les faces del fondu del valle.

Por too ello, la imaxe qu'ufre anguaño El Valle d'Ardisana ye la d'un llugar esquilmáu d'árboles y desiguáu por una aición antrópica que, siendo mui antigua, enxamás fuere tan intensa como nos años setenta y ochenta y acabó por da-y una traza mui alloñada d'aquella otra tradicional que se caltuvo hasta depués de pasáu l'ecuador del sieglu XX. La construcción de caminos más anchos y nuevos y de carreteres cada vez más rápidos foron el cume d'un cuadru carauterizáu pol predominiu d'un paisax escarnáu que ye'l que manda güei n'El Valle d'Ardisana.